
Interjú

„AZ IDENTITÁS MAGA A VÁLTOZÁS”

INTERJÚ A 70 ÉVES ERŐS FERENCCEL

Erős Ferenc a magyar szociálpszichológia egyik kiemelkedő alakja. Kutatási területei az identitás szociálpszichológiája, a pszichoanalízis magyarországi története, az előítéletek és társadalmi diszkrimináció. Az MTA Pszichológiai Kutatóintézetének volt tudományos tanácsadója és 2000–2010 között tudományos igazgatóhelyettese. Jelenleg a Pécsi Tudományegyetem Szociálpszichológia Tanszékének professzor emeritusa, a Pszichológiai Doktori Iskola elméleti pszichoanalízis programjának alapítója és vezetője. 2002-től az MTA doktora. A *Thalassa* című folyóiratnak (1990–2010) és utódjának, a 2011-ben létrejött *Imágó Budapest*nek alapító főszerkesztője, 2014-től egyik szerkesztője. A *Magyar Pszichológiai Szemle* és a *Budapesti Könyvszemle* szerkesztőbizottságának tagja. Számos könyv és tanulmány szerzője. Legfontosabb művei: *Analitikus szociálpszichológia* (2001), *Az identitás labirintusai* (2001), *Trauma és történelem* (2007), *Psziché és hatalom* (2016).

Az interjút készítette: Fülöp Márta

Budapest, 2016. október–november

– Milyen családi és milyen intellektuális okok vezettek arra, hogy pszichológus legyél?

Különösebb családi indíttatás nem volt. A szüleim orvosnak szántak, engem az irodalom és a nyelvek érdekeltek, angol és orosz. De felmerült sok minden más pálya is, újságírás, régészet, néprajz, sőt filmrendezés is. Abban, hogy a magyar mellett a pszichológia szakot válasszam érettségi után, 1964-ben, döntő szerepe volt gimnáziumi magyartanáromnak, Kovács Endrének az Apáczai Csere János Gimnáziumban, ami már akkor is az ELTE gyakorlóiskolája volt. Igaz, hogy rövid ideig tanított, de

utána is barátságban voltunk. Az Apáczaiból átkerült a Radnótiba, aztán haláláig a Rákóczi Gimnáziumban működött. Kiváló, karizmatikus tanár volt, sokan szerették, és sok ellenséget szerzett magának. Neki voltak személyes kapcsolatai is pszichológusokkal, Kardos Lajost, Mérei Ferencet és Hermann Imrét is ismerte. Egyszer el is vitt látogatóba Hermannékhoz a Fillér utcában, jól emlékszem, milyen kedves volt Alice néni.

– *Honnan ismerte őket egy magyartanár?*

Tanult pszichológiát a bölcsészkaron, amikor oda járt a második világháború után. Mérei Ferencet talán a Fővárosi Pedagógiai Intézetből is ismerte, mert akkoriban többféle pedagógiai vonalon is tevékenykedett. Sokat beszélt a magyarórákon is, meg azokon kívül is pszichológiáról, ő csigázta föl az érdeklődésemet. Nem annyira a pszichológia mint tantárgy, amit fél évig tanultunk a gimnáziumban. Egyébként az 1964-ben érettségizett osztályunkból öten lettünk pszichológusok, rajtam kívül C. Molnár Emma klinikai pszichológus, évtizedekig a nőgyógyászati klinikán dolgozott, nemrég halt meg; Pálffy Kati az ELTE Tanárképző Főiskoláján tanított; Faragó Klári szociálpszichológus, az ELTE professzora; és a régóta Ausztráliában élő Péterdi Ági.

– *Emlékszel valamire, amit Kovács Endre mesélt és Téged megragadott?*

Például Hamlet alakja kapcsán az Ödipusz-komplexusról beszélt, és nagyon eltért a kötelező tananyagtól. Talán nem is a *Hamlet* volt az aktuális tananyag, de ő gyakran egészen másról beszélt, mint ami éppen kötelező lett volna. Voltak is ebből problémái a tanári karral és a szülőkkal is.

– *Megemlítette Freudot is?*

Meg, persze. Ez ugyan nem közvetlenül pszichológia, de ő beszélt először, még akkor a 60-as évek elején, Bibó Istvánról, aki akkor még börtönben volt. Beszélt a zsidókérdés-tanulmányáról, amit akkor gimnazistaként el is olvastam. Aztán sokkal később, a kilencvenes években sokat foglalkoztam Bibó írásának szociálpszichológiai jelentőségével.

– *Akkor, a hatvanas évek elején hozzá tudtál férni ehhez?*

Bármilyen furcsa, de hozzá lehetett férni a *Válasz* című folyóirathoz, amelyben Bibó tanulmánya először megjelent 1948-ban. Akkor az Országgyűlési Könyvtárba jártam, mert Kovács Endre is oda járt, és volt ott egy nagy társaság. Gimnazisták, egyetemisták, akik ott klubéletet éltek. Akkor még az Országgyűlési Könyvtárba nem kellett semmi külön engedély, csak olvasójegy, és volt ott egy kis kávézó, meg ki lehetett ülni a Dunaparra, szóval az nagyon kellemes kaszinó volt. A könyvtárban sok mindenhez hozzá lehetett jutni, pszichológiai szakirodalomhoz is, Freud-könyvekhez is, amiket egyébként más könyvtárakban vagy könyvesboltokban nemigen lehetett megtalálni. Tehát kicsit a tiltott gyümölcsnek az izgalma is benne volt.

– *Tudtad, hogy ezek nem ilyen – hogy mondjam – elfogadott olvasmányok?*

Persze. De nem volt különösebb kontrollja annak, hogy ki mit olvas. Lehet, hogy azért, mert az az Országgyűlési Könyvtár volt. Aztán persze később már más könyvtárakban is hozzá lehetett férni nagyon sok anyaghoz.

– *Tehát sokat olvastál pszichológiát és pszichoanalízist. Egyértelmű volt, hogy pszichológus leszel?*

A szüleim – mint már említettem – azt szerették volna, ha orvos leszek, miután a családban többen is voltak orvosok. De ez engem nem vonzott. A pszichológia mégis valamilyen hidat jelentett az orvostudomány felé. A magyar irodalom választása, az természetes volt, mert irodalomból jó voltam, sőt tanulmányi versenyeken is jól szerepeltem. Harmadikos gimnazista koromban az országos tanulmányi versenyen magyarból az első tíz között voltam. A magyar versenydolgozatom címe az volt, hogy „Az ifjúság problémáinak ábrázolása a mai magyar irodalomban”. Mai szemmel olvasva bizonyára gyermekes dolgozatnak tűnik. Szerepeltem a „Ki miben tudós” című tévévetélkedőben is, érettségi előtt, 1964-ben, és el is jutottam irodalomból a döntőig. Négyen voltunk döntősök. Vidrányi Katalin, aki évfolyamtársam lett, filozófiát végzett, aztán elég fiatalon meghalt. Talán ő volt köztünk legokosabb. Haraszti György, aki aztán vegyészmérnöknek tanult, de később judaisztikával kezdett foglalkozni, jelenleg a Páva utcai Holocaust Emlékközpontban dolgozik. Benne volt a négyben Lipovecz Iván, aki közzgazdász lett, és a HVG-nek volt a főszerkesztője. Végül Haraszti nyerte meg a vetélkedőt, de azért szép volt az első négy közé bekerülni.

– *Tehát nem kellett felvételizned magyarból?*

Csak felvételi beszélgetés volt, mivel ez az érettségi évében volt.

– *Úgy tűnik, hogy egy nagyon színes érdeklődésű és tudású középiskolás voltál. A szüleid mivel foglalkoztak?*

Apám tisztviselő volt. A háború előtt a könyvszakmában dolgozott, különböző kiadóknál, aztán a munkaszolgálatos idők alatt nem dolgozhatott. Majdnem végig munkaszolgálatos volt, rettenetes helyeken, aztán elkapták, mint szökevényt, és Bergen-Belsenbe vitték, onnan jött vissza '45-ben. Anyám zalaegerszegi volt, onnan deportálták Auschwitzba, onnan egy hadianyag-gyárba került, és a kevés túlélők közé tartozott. '45-ben apám könyvesboltot nyitott Zalaegerszegen. De az nem tartott sokáig. Én 1946-ban születtem Zalaegerszegen, és négyéves voltam, amikor '50-ben fölköltöztünk Pestre, mert a könyvesboltot államosították, apámat pedig az Állami Könyvterjesztő Vállalathoz helyezték. Ott egy pár évig dolgozott, de aztán valamilyen konfliktusa támadt, és onnan került át az Állami Biztosítóhoz, a sajtó- és propagandaosztályhoz, onnan ment nyugdíjba is 1968-ban, és 1971-ben halt meg, 63 éves korában.

Anyám Pestre kerülésünk után több vállalatnál dolgozott, az 50-es évek elején a *Szabad Nép*hez került, ott dolgozott adminisztratív munkakörben, '56 után pedig a *Népszabadság* archívumában dolgozott egészen a nyugdíjazásig, sőt még azután is hosszú ideig. 1994-ben halt meg, 84 éves korában. Anyám nagyon jól tudott angolul és németül. Nem voltam még 10 éves, amikor elkezdett angolra tanítani, a németet viszont elutasítottam. Anyám az archívumba járó nyugati, német és angol nyelvű újságokat dolgozta fel. Ez hihetetlenül tájékozottá tette őt egy olyan időszakban, amikor Magyarországon nagyon kevés valódi hírhez lehetett hozzáférni. Mindent tudott arról, hogy mi történik a világban, a német és angol nyelvű újságokat, folyóiratokat olvasva és dokumentálva, a *Der Spiegel*től a *New York Times*ig. Ez akkor még teljesen kézi technikával történt. A fontosabb cikkeket kivágták, felragasztották egy kartonra, és archiválták.

Hogy aztán ennek az archívumnak mi lett a sorsa, azt nem tudom, de szerintem már nincs meg, pedig nagy kár, mert ez egy hihetetlen anyag.

– *Végül a szüleid megbarátkoztak azzal, hogy pszichológus lettél?*

Megbarátkoztak, hát persze. De aztán én bizonytalankodtam egy kicsit. Nem annyira voltam elragadtatva a pszichológia szaktól. Nem kaptam meg azt a szellemi izgalmat, amit vártam tőle, azt igazából akkor kaptam meg, amikor két emberrel találkoztam, akik tényleg nagy hatással voltak rám. Az egyik Pataki Ferenc, a másik Garai László volt. Pataki szociálpszichológiát adott elő, egy fél évig, amikor harmad- vagy negyedévesek voltunk. Mint ahogy erről nemrég, Pataki halála után írtam éppen a *Magyar Pszichológiai Szemlében* és a *Mozgó Világban* is, ő volt az első, aki igazán nagy hatást tett rám. Ő már akkor elmondta nekünk a szociálpszichológiát, amikor nálunk az jóformán még nem is létezett. Egyes óráira még mindig jól emlékszem.

– *És Garai László is tanított?*

Igen, ő egy speciális kollégiumot tartott. Akkor jött vissza a Szovjetunióból aspirantúrából, és talán először beszélt rendszeresen Vigotszkijról és a Vigotszkij-iskoláról. Vigotszkij akkor még nagyrészt ismeretlen volt, aztán nagyon fontos lett a fejlődéslektanban is. Járó Kati mint a Szovjetunióban végzett kezdő tanár akkor fejlődéslektan tanított, és tulajdonképpen ő hozott össze Garaival. '68-ban jelent meg Garainak a *Személyiségdinamika és társadalmi lét* című könyve, ami nagy hatással volt rám, az óráin is erről beszélt.

– *Pataki a szociálpszichológiával ragadott meg. Mi ragadott meg Garai Lászlóban?*

Őt a mai napig kiváló intellektusnak, eredeti és szofisztikus gondolkodású embernek tartom. Sohasem volt könnyű ember, és ez nem használt sem neki, sem a környezetének, egyes fellépései sok ellenérzést, indulatot váltottak ki, sokszor nem vették komolyan. Pléh Csaba a Garai 80. születésnapjára készült kötetben a magyar pszichológia „enfant terrible”-jének nevezte őt. Engem akkor főként azért vonzott, mert volt bennem egy „nagy elmélet” iránti szomjúhozás, az igazságot kerestem, és a messianizmus iránti igényemet az ő gondolkodásmódja jól kielégítette.

Izgalmas, üdítő és egyben kicsit rejtélyes volt, amit tőle hallottam. A „Nagy Egész” érdekelt, az az általános pszichológia, vagy más ilyen típusú tárgyak, amiket hallgattam, nekem nagyon száraznak, és leírónak vagy fragmentálnak tűntek. Ezért is kaptam sokat Garaitól mint tanártól és embertől egyaránt, annak ellenére, hogy nagy vitáim és összeveszéseim is voltak vele a későbbi évtizedek alatt. Hozzá kell tennem, hogy ötödéves koromban félétvettem Moszkvában, a Lomonoszov Egyetemen, és ott hallgathattam a Vigotszkij-iskola akkor még élő képviselőit, A. N. Leontyevet, Luriját, Galperint, sőt megismertem Kurt Lewin egykori munkatársát, Bljuma Volfovna Zejgarnyikot is, akiről korábban azt hittem, hogy csupán egy „effektus”. Egyébként első publikációm, egy ismertetés Vigotszkij *Művészetpszichológiájáról*, még egyetemista koromban, '67-ben jelent meg a *Magyar Pszichológiai Szemlében*. Vigotszkij tanulmányozása vezetett a pszicholingvisztikához is, akkor ez nagyon érdekelt, Pléh Csabával közösen írtunk cikket a „nagy” Leontyev fiának, A. A. Leontyevnak a pszicholingvisztikáról szóló könyvéről, ez a cikk szintén a *Szemlében* jelent meg '70-ben.

– *Mi történt a pszichoanalitikus érdeklődéssel? Arról hallottál az egyetemen?*

Nem, vagy nagyon keveset, a pszichoanalízis nem volt elfogadott, sőt mint polgári ideológia, „hivatalból” tiltott is. De azért „titokban” olvastunk Freudot, és, mint említettem, könyvtárakban sok minden hozzáférhető volt. A hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején aztán megjelentek itt-ott pszichoanalitikus szövegek is, például Ferenczi Sándortól, Buda Bélának köszönhetően.

– *Tehát amikor azt mondd, hogy csalódott voltál, és a kurzusok egy részét száraznak és leírónak találtad, akkor azért ebben lehetett az is, hogy valami olyasmit vártál, hogy többet hallasz majd az embernek egyfajta mélyebb megértéséről is?*

Igen, bár ezt akkoriban nem gondoltam így át.

– *Miről írtad a szakdolgozatodat?*

Művészetpszichológiai témából, ez roppant elméleti volt, részben Vigotszkij, részben Lukács György alapján, és a művészetpszichológia fő irányzatait dolgozta fel, Schillertől és Fechnertől – Freudig és Lukácsig. Kedvenc témám lett az, ahogyan Lukács kiegészítette Pavlovot az „egy vesszős jelzőrendszer” hipotézisével. De volt a szakdolgozatban egy kísérlet is, az esztétikai jelentést vizsgáltam az akkor divatos Osgood-féle szemantikai differenciállal, ebben Putnoky Jenő volt a tanácsadóm. A szakdolgozatom empirikus részéből később cikk is született, ami megjelent a *Pszichológiai Szemlében* ’73-ban. Az hiszem, módszertanilag gyenge dolgozat volt, de talán ma sem teljesen érdektelen. A művészetpszichológiai érdeklődésemben nagy szerepet játszott későbbi intézeti kollégám, Halász László, aki, amikor még gimnazista voltam, csinált egy vizsgálatot arról, hogy kamaszgyerekek, akik verselgetnek, milyen indíttatásból teszik ezt. Én mint kezdő „alanyi költő” voltam az egyik vizsgálati személy, TAT-ot, Rorschachot csináltattam velem. A szakdolgozat lett az alapja az egyetemi doktori disszertációmnak is, amelyet Putnokynál és Salamon Jenőnél védtem meg. Ekkor már valamennyire ismertem Mérei irodalom- és filmpsichológiai írásait is.

– *Egyetemistaként mi volt az elképzelésed, hogy mi leszel, amikor elvégzed az egyetemet? Hogyan választottál munkahelyet? Az, hogy gyakorló, klinikai pszichológus legyél, fel sem merült sosem?*

Nem, engem az elméletek vonzottak. Mindenképpen elméleti témákkal foglalkozó kutató szerettem volna lenni. Föl sem merült, hogy gyakorló pszichológusi munkakörbe kerüljek. Több kitérő után a munkalelektani specializációt végeztem el, de a munkalelektannal egy percig sem foglalkoztam. Szívesen maradtam volna az ELTE-n, de ez nem is került szóba. Mehettem volna Szegedre oktatni, de ahhoz nem volt kedvem, később aztán mégis évekig tanítottam Szegeden. Szinte a véletlenen múlt, hogy ’69-ben bekerültem a Magyar Rádió és Televízió Tömegkommunikációs Kutatóközpontjába, ez volt az első munkahelyem. Ott gyakornok, aztán tudományos segédmunkatárs lettem.

– *Hogy kerültél oda?*

A TK, ahogy nevezték, akkor újonnan alakult intézet volt, sok embert vettek fel egyszerre. Akkor indult el komolyabban Magyarországon a közvélemény-kutatás, és a média hallgatottságának/nézettségének kutatása is. Főleg művészi műsorok, rádió-

játékok hatásával foglalkoztam, és ez engem a művészetpszichológiai érdeklődésem miatt is nagyon vonzott. De a munka valójában elég mechanikus volt. Nézettség-hallgatottsági vizsgálatoknak, közvélemény-kutatásoknak az eredményeit striguláztam, aztán egy-két saját vizsgálatot is csináltam. Három évig dolgoztam ott. Alakult ott egy szociálpszichológiai osztály, ahol Hunyady György lett a főnököm, és a munkatársaim voltak Pörzse Katalin, Hann Endre, Barcy Magdolna. Hunyady György akkor kezdte a nemzetitudat-, sztereotípa-, közgondolkodás-kutatásait, és akkor, az ősidőkben, ebben én is részt vettem. Mentünk vidékre, például Szabolcs-Szatmár megyébe, ahol néha elég groteszk helyzetekbe kerültünk, mert a szegény parasztemberek nem nagyon értették a kérdéseket, viszont szatmári szilvapálinkával kínáltak, és néha azt is elfelejtettem, miért mentem oda. Sokat utaztam így. Ugyanakkor sokat tanultam is a modern kommunikációelméletről. A TK igazgatója, Szecskő Tamás, nagyon felvilágosult és tájékozott ember volt, aki Amerikában töltött hosszabb időt, és ott megtanulta az amerikai kommunikációkutatást. Volt egy komoly interdiszciplináris tanácsadó testülete is: Pataki Ferenc, Buda Béla, Hankiss Elemér, Vitányi Iván, Horányi Özséb, Szepe György és mások. A TK-ban kitűnő kollégák voltak, akik nagyon ismert emberek lettek, így Terestyéni Tamás, Angelusz Róbert, Tardos Róbert, Tomka Miklós, Jakab Zoltán.

– *Tehát egy nagyon-nagyon színvonalas és modern szemléletű társadalomkutató helyen kezdtem dolgozni.*

Mégsem éreztem magam elég jól, nem tudtam eléggé beilleszkedni és azonosulni az akkori politikai közvélemény-kutatással, ami a TK fő profilja volt. Ugyanakkor néhány számomra fontos szakmai munkát itt kezdtem el. A pszichoanalízis és a szociálpszichológia iránti érdeklődésemből nőtt ki az analitikus szociálpszichológia iránti érdeklődésem. Itt a TK-ban attitűdskálákkal is dolgoztunk, így jutottam hozzá a dogmatizmuskálához, az F-skálához és más, akkoriban ismert attitűdskálákhoz. Hozzájutottam Adornónak a tekintélyelvű személyiségről írott kötetéhez is. Tulajdonképpen úgy kerültem kapcsolatba a pszichoanalízissel, hogy érdekelt az F-skála mint konstrukció, és ennek a háttere, története, mert az világos volt, hogy az ötlet maga a pszichoanalízisből származik. Több közvetítéssel, de onnan vették át az ötletet, hogy a tekintélyelvűség olyan konstruktum, ami valamilyen módon jellemzi a személyiséget is, de egyben a társadalmi attitűdöket is, és hogy ez mérhető, bár az, hogy hogyan mérhető, arról sok vita folyt és folyik ma is. Tehát a pszichoanalízis mint a tekintélyelvűség elméletének egyik fontos forrása, megközelítésmódja került elő számomra. De mindez nem volt elég, hogy a TK-ban tartson. Egyik TK-s kollégám, Békés Ferenc szociológus, átkerült az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat Közvéleménykutató Csoportjához, és hívott engem oda. Többek között Sík Endre és Szabó Ildikó szociológus dolgozott ott. Jó társaság volt, és szerettem ott lenni. Ott is gyakran vidéki városokba kellett utazni, és ekkor csináltam először interjú kutatást Gyulán és Békéscsabán az ifjúsági életmódról, meg arról, hogyan élik meg a fiatalok a különböző történelmi korszakokat.

– *Amikor ezt csináltad, hogy képzelted, hogy akkor te kutató leszel egész életedben, aki különböző közvélemény-kutatásokkal foglalkozik? Gondoltad, hogy ez így fog folytatódni?*

Közben '70-ben, Ádám György igazgatása alatt megalakult az MTA Pszichológiai Intézetében Garai László vezetésével a Személyiségpszichológiai Osztály. Én ide szerettem volna bekerülni. Ez végül sikerült, '73-ban lettem Garai osztályának tagja, segédmunkatársi minőségben. Ekkor már Tomka Imre, majd '76-tól Pataki Ferenc, a Szociálpszichológiai Osztály vezetője volt az igazgató. Garai László a személyiség újfajta koncepcióján dolgozott, meg akarta alkotni a marxista személyiségpszichológiát. Ez számomra részben nagyon vonzó és izgalmas dolog volt, ugyanakkor úgy láttam, hogy önmagában nem elég, hogy egy ponton túl terméketlen, és nem lehet belőle továbblépni. Garai egy nagyon szigorú elméleti rendszert akart kitalálni, mindenképpen rendszerben gondolkodott. A marxista pszichológia persze egy par excellence ideologikus fogalom volt. De akkoriban sokan beszéltek a marxizmus reneszánszáról, a *Gazdasági-filozófiai kéziratokból* levezetett marxi antropológiáról, amelynek Heller Ágnes, Márkus György, Vajda Mihály voltak a legfontosabb képviselői. Garai a „marxizmus reneszánszát” akarta továbbvinni a pszichológiában, Lukácsot Vigotszkijt, Vigotszkijt Lukács felől, és mindezt a fiatal Marx antropológiájának tükrében olvasva. Saját elméletét „pszicho-ökonómiának” nevezte, amelyben a lényeg a munka jellegű tevékenység mint „specifikusan emberi alapszükséglet”. Ebből vezette le – deduktív módon – a marxista személyiségpszichológiát, amely a különféle pszichológiai elméletek (pszichoanalízis, Gestalt-pszichológia, behaviorizmus, fenomenológia) szintézise és egyben kritikája lett volna.

– *Ez a marxista személyiségpszichológia nekem nehezen tűnik összeegyeztethetőnek a freudi személyiségpszichológiával, ami téged ugyancsak érdekelt.*

Ez volt az én kérdésem is, hogy mi mivel egyeztethető össze, és mivel nem. Én továbbra is megmaradtam a marxizmus vonzásában, de leginkább Adorno és a frankfurti iskola kritikai elmélete irányában tájékoztam. Ez törésvonalat is jelentett Garai Lászlóval. Sok vitánk volt a Személyiségpszichológiai Osztályon belül is, amelynek akkori munkatársai, Járó Katalin, Köcski Margit, Keleti Judit, Veres Sándor, kezdték a saját útjukat járni, elméleti és empirikus síkon is. Amiből sok további konfliktus támadt, mert sem az akkori intézeti „mainstream” pszichológiához, sem Garai elvárásaihoz nem illeszkedtek eléggé. Járó Katalin és Veres Sándor hosszú éveken át a Mérei-féle szociometria továbbfejlesztett változatának, a hierarchikus szociometriának a kidolgozásán dolgoztak. Intézeti működésem egyik korai emlékezetes eseménye volt 1974-ben az Európai Kísérleti Szociálpszichológiai Társaság Visegrádon tartott „East-West” találkozója, amelynek Csepeli Gyuri és László János mellett „kifutóként” egyik szervezője voltam, és amelyen olyan nyugati „nagyagyúk” vonultak fel, mint Henri Tajfel, Serge Moscovici, Philip Zimbardo, Robert Zajonc, Morton Deutsch, Elliot Aronson stb. – és a „keletiek” között jelen volt és előadást tartott Mérei Ferenc is. Ott voltak persze a „főnökeim”, Garai és Pataki is, akik nem éppen harmonikus kapcsolatukról voltak ismertek, és ez némi feszültséget vitt a rendezvénybe. Az eseményt persze bizonyára élénk figyelem kísérte az illetékes szervek részéről. Mint utólag kiderült, Moscovici magyar ellenzékiek egy fontos kéziratát vitte magával Párizsba.

– *Mint a társadalom iránt tudományosan érdeklődő egyén már a hetvenes évektől aktívan részt vettél politikai véleménynyilvánításokban is.*

Igen, 1979-ben sok más magyar értelmiséggel együtt néhányan az Intézetből – rajtam kívül Váriné Szilágyi Ibolya, Veres Sándor, Garai László is – aláírtunk egy tiltakozó levelet Kádár Jánoshoz, a Charta 77 aláíróinak, Vacláv Havelnek és társainak a védelmében, akiket Csehszlovákiában börtönbüntetésre ítélték. Körülbelül kétszázötvenen írták alá, és voltak, akiket ezért kirúgtak az állásából. A Pszichológiai Intézetből senkit sem rúgtak ki, vélhetően Pataki Ferencnek köszönhetően. Mivel párttag voltam, és nem voltam hajlandó visszavonni az aláírást, pártfegyelmit kaptam, és hosszas procedúra után kizártak az MSZMP-ből.

– *Miért írtad alá?*

Mert egyetértettem vele, és azután sok más tiltakozást, nyílt levelet is aláírtam, de egyiknek sem volt olyan visszhangja, mint a Charta-ügynek.

– *És amikor aláírtad, mérlegelted, hogy súlyos következményei lehetnek?*

Nem igazán mérlegeltem. Azt gondoltam, hogy ha kirúgnak, akkor is meg tudok élni. Sok mindent vállaltam akkor, fordításokat angolból és oroszról. Én fordítottam le Elliot Aronson *A társas lény* című könyvét, ami 1978-ban jelent meg először és nagyon sikeressé vált, azóta is sokszor megjelent. Viszont bekapcsolódtam egy nem hivatalos szervezet, a MUKI munkájába, Csákó Mihállyal, Sík Endrével, Szalai Júliával és másokkal együtt. Ez egy munkaközvetítő iroda volt, ami kifejezetten azért létesült, hogy a Charta 77 aláírás miatt állásukat veszített embereknek valamilyen munkát lehessen szerezni. Ez olyasmi volt, mint a SZETA, a szegényeket támogató alap. A hatalom nem sokáig tűrte ezeket, de engem különösebb represszió nem ért emiatt, eltekintve attól, hogy néhányszor elutasították az útlevelekérelmemet. Azonkívül több évig nem nevezhettek ki csoportvezetőnek. Garai lemondása után az Osztály visszaminősült csoporttá, Járó Kati lett a csoportvezető, de csak átmenetileg, nem mintha erre nem lett volna száz százalékgig alkalmas, hanem csak azért, mert neki nem volt semmilyen tudományos fokozata, kisdoktorija sem, és tudatosan nem is törekedett ilyen babérokra.

– *A marxista személyiségpszichológiából a hetvenes évek végére némileg kiábrándultál. Milyen új témák kezdtek érdekelni?*

A '80-as évek elején kezdtem a zsidó identitással foglalkozni. Elsősorban mélyinterjúk kutatásokat csináltam, és interjúkészítőként számos olyan kollégát alkalmaztam, akik politikai okokból állás nélkül maradtak. Akkoriban úgynevezett központi kutatási főirányok voltak, például társadalmi tudat, életmód, struktúra, deviancia. Az intézetek igyekeztek ezekből minél több pénzt megszerezni. Pataki elég ügyes volt ebben, és így az Intézetnek volt valamennyi pénze, lehetett azt mondani, hogy ez ide passzol, és így lehetett valamennyi pénzt interjúzásra és interjúgépelésre kapni. És aztán volt még egy másik forrás is, az ELTE Szociológiai Intézete, ahonnan Csepeli Györgynek köszönhetően kaptunk valamennyi támogatást, és aztán már a nyolcvanas évek végén a Soros Alapítványtól és egy másik amerikai alapítványtól is kaptunk pénzt a zsidó identitás kutatására.

– *Hogy fordult az érdeklődésed a zsidó identitás irányába?*

Akartam valami olyat csinálni, ami személyes is, meg érdekes is. Többféle irányból értek hatások. Az egyik nagyon korai, gimnáziumi olvasmányélményem, mint már említettem, Bibó István „Zsidókérdés Magyarországon 1944 után” című írása volt. '76-ban az USA-ban voltam ösztöndíjjal, és az időm nagy részét a Teachers' College-ban töltöttem a Columbia Egyetemen a még ma is élő Morton Deutschnál. Deutsch sokat mesélt az életéről, származásáról, a családi háttéréről, a zsidóságról, arról, hogy milyen szerepe volt a többségükben zsidó származású, baloldali elkötelezettségű szociálpszichológusoknak a polgárjogi küzdelmekben, az előítéletek elleni harcban. Itt barátkoztam össze Marton Jánossal, Deutsch egyik tanítványával, aki nagyban befolyásolta Amerika-képemet és szociálpszichológiai felfogásomat. Ő a New York-i Living Museumnak, a pszichiátriai betegek ma már világhírű alkotóműhelyének igazgatója. Amerikai tartózkodásom alatt kezdtem foglalkozni a második világháború utáni nagy előítélet-kutatásokkal, az antiszemitizmus meg a rasszizmus témájával. Berkeley-ben sikerült felkeresnem Nevitt Sanfordot, Adorno egyik munkatársát, a *The Authoritarian Personality* egyik szerzőjét, és interjút is készítettem vele, sajnos ez sohasem jelent meg. Itt kezdtem el foglalkozni a holokauszt utáni zsidóság identitás-problémáival is, olvasmányélmények és személyes találkozók alapján. Azon kezdtem gondolkodni, hogyan lehetne ezt a kérdést Magyarországon is kutatni. Kitaláltam egy mélyinterjútervet, és szerencsére összetalálkoztam dr. Stark András pécsi pszichiáterrel, akit magánemberként és pszichoterapeutaként is ugyanez a téma foglalkoztatott. Együtt kezdtük el a mélyinterjúk kutatást, amibe azután többen bekapcsolódtak, így Kovács András és Lévai Katalin.

– *Azt mondtad, hogy a Charta 77 üldözése elleni tiltakozás aláírása miatt több évig nem lehettél csoportvezető az MTA Pszichológiai Intézetében. Aztán hogyan alakultak a dolgok?*

Néhány év múlva, '86 körül mégis csoportvezető lettem, és így bekerültem az intézeti igazgatótanácsba is, amely akkoriban csaknem minden héten összeült, és nagy villongásoknak lehettem tanúja. A személyiség-lélektani csoportot társadalom-lélektani csoportnak keresztelték át, mert igazából nem volt, legalábbis akadémikus értelemben, személyiségpszichológiai, de nem volt szociálpszichológiai sem, vagyis nem a klasszikus kísérleti szociálpszichológiát művelte. A csoportban továbbra is erőteljes maradt az elméleti orientáció, de az évek során egyre szélesebbé vált az empirikus profil is, igaz, nem kísérleti, hanem kvalitatív és survey jellegű kutatásokkal. Számos új munkatárs került a csoportba, akik azután a pszichológiai kutatás és felsőoktatás fontos pozícióiba vagy gyakorlati területekre kerültek: Csabai Márta, Kende Anna, Borgos Anna, Fábián Zoltán, Szili Katalin, Szummer Csaba. Én magam is több empirikus vizsgálatban vettem részt, így a tekintélyelvűség és az előítéletesség kutatásában Fábián Zoltánnal, Enyedi Zsolttal, Fleck Zoltánnal, a 90-es években pedig a „demokratikus átmenet”, az emberi jogok és az individuum szociális reprezentációjának hazai és nemzetközi vizsgálatában Neményi Máriával, Csepeli Györggyel, illetve Serge Moscovicival, Ivana Markovával, Jana Plichtovával és másokkal. Szoros volt az együttműködés az Intézet szociálpszichológiai osztályának munkatársaival, Ehmann Beával, László Jánossal a szociális reprezentáció és a narratív pszichológia

témakörében. A 2000-es évek végéig a csoportban intenzív műhelymunka folyt, sok új kezdeményezéssel, amelyekből sikeres pályázatok és publikációk sora származott. 2000 és 2010 között az Intézet tudományos igazgatóhelyettese voltam. Czigler István igazgatóval és a másik igazgatóhelyettesével, a korán elhunyt Farkas Évával jó volt az együttműködés, ez viszonylag békés időszak volt, még nem éleződött ki a feszültség a társadalomtudományi és természettudományi pszichológia között, ahogy később történt, bár sok fájdalmas döntést kellett hoznunk a leépítések, a kötelező létszámcsökkentések miatt.

– *Milyen viták folytak a rendszerváltás előtt a társadalomtudomány helyéről és értelmezéséről?*

Ezek többnyire módszertani kérdéseknek álcázott ideológiai viták voltak. Többek között arról is szóltak, hogy meg lehet-e kerülni a hivatalos ideológiát. Pataki Ferenc volt a nagymester az empirikus kutatás és a marxista ideológia kérdésében, abban, hogy milyen társadalomtudomány képzelhető el a szocializmusban, és mások-e a céljai, mint egy polgári társadalomban. Ezt részletesen megírta az *Utak és válaszutak a mai szociálpszichológiában* című könyvében. Pataki bűvészmutatványokat végzett annak érdekében, hogy a szociálpszichológiát legitimálja Magyarországon. Ehhez nagyszerű ideológiákat talált, ezek az ideológiák azonban nagyon hamar szétporladtak, még a rendszerváltás előtt. Én akkor elkövettem azt a merészséget, hogy írtam egy recenziót erről a könyvről, amit a *Magyar Pszichológiai Szemle* nem volt hajlandó leközölni, aztán végül maga Pataki közölte le később, '81-ben, az MTA Pszichológiai Intézetének újonnan indult folyóiratában, a *Pszichológiában*. Pataki aztán írt egy választ erre, az én cikkemre. Komolyan vitatkoztunk egymással, és én komolyan támadtam Patakit, de ő volt olyan nagyvonalú, hogy a kritikámat a saját, általa alapított lapban leközölte. Írásom elég provokatív volt, mint egy másik, amit az antipszichiátriáról írtam, és ami a *Világosság* című lapban jelent meg, melynek szinte állandó munkatársa voltam.

– *Mi történt az analitikus szociálpszichológia iránti érdeklődéssel?*

A nyolcvanas évek végén az MTA Pszichológiai Intézetében kezdett dolgozni Mészáros Judit, akit akkor már a pszichoanalízis érdekelt. Megismerkedtem Hidas György pszichoanalitikussal is. Rendszeresen látogattam a tündérhegyi pszichiátriai osztályon szervezett magyar pszichoanalízistörténeti szemináriumait, és akkor elkezdtünk gyűjteni anyagokat, az akkori intézeti könyvtáros, Gerő Ágnes is segített feltérképezni, hogy milyen pszichoanalitikus publikációk vannak, mert akkor ezek Magyarországon egyáltalán nem voltak ismertek. Nem is nagyon tudta senki, hogy Ferenczi Sándor miket publikált, miket írtak róla, miket írtak más pszichoanalitikusokról. A Ferenczi-bibliográfia részben ezen a gyűjtésen alapszik, tehát a nyolcvanas évek második fele ilyen megalapozó korszak volt. Aztán 1988-ban megalakult a Ferenczi Sándor Egyesület is, Hidas György elnökletével, majd megalapítottuk a *Thalassa* nevű folyóiratot, „pszichoanalízis, kultúra, társadalom” alcímmel. A folyóiratnak kezdettől főszerkesztője voltam, és 2013-ig utódját, az *Imágó Budapestet* is főszerkesztőként jegyeztem. A lap ma is létezik elektronikus formában, Borgos Anna a főszerkesztője. 1989-ben indult a mind a mai napig megjelenő *Budapesti Könyvszemle (BUKSZ)*, társadalomtudományi-kritikai folyóirat, amelynek egyik szerkesztője lettem.

– Olyan pszichoanalitikusokkal foglalkoztál, akiknek komoly társadalomértelmező tevékenységük volt, vagyis a szociálpszichológiával nagyon erős rokonságban dolgoztak.

Így van, sokat foglalkoztam a pszichoanalitikus szociálpszichológia olyan jelentős alakjaival, mint Erich Fromm vagy Wilhelm Reich, akik Freud és Marx szintézisére törekedtek. Foglalkoztam a frankfurti iskola kritikai elméletével, amelyben nagy szerepet játszott a pszichoanalízis. Erről szólt '82-ben megvédett *Pszichoanalízis, freudizmus, freudomarxizmus* című kandidátusi disszertációm, mely '86-ban könyv alakban is megjelent. Ez egy nagyon kritikus elemzés volt, szemben állt az akkori hivatalos ideológiai felfogással, könyvként nehezen ment át, de átment a Gondolat Kiadó akkori vezetőinek támogatásával.

– Ferenczi, akinek a munkásságával nagyon sokat foglalkoztál ugyanakkor nem érdeklődött különösebben a társadalom iránt.

Ez nem így van. A korai Ferenczi sokat írt különösen a jogról, pedagógiáról, kriminalitásról, ő ebben nagyon is radikális dolgokat vallott. Én úgy látom, hogy nagyon sokat vettek át Ferenczitől a harmincas években a frankfurti iskola képviselői, Fromm és mások. Elsősorban a társadalomkritikát, ami tekintélyelvűség-kritika volt és Freud-kritika is egyben, mert hogy a Freud merev, tekintélyelvű terápiás hozzáállását támadták. Igaz, rám nagyobb hatással volt Wilhelm Reich és az ő szexuális forradalomról szóló elmélete és a fasizmuselmélete, amiből '83-ban a *Medvetánc* c. lap közölt részleteket, már amennyit akkor lehetett ebből közölni, mert akkor még működött kicsit a cenzúra is. Nagyon büszke voltam, hogy két *Medvetánc*-számot is szerkesztettem. Hivatalosan az ELTE KISZ Bizottsága adta ki, mégis félig-meddig szamizdatnak számított. Az egyik szám a zsidókérdésről szólt, és abban jelent meg '85-ben egy közös tanulmányunk Lévai Katalinnal és Kovács Andrással azzal a címmel, hogy „Hogyan jöttem rá, hogy zsidó vagyok?”. Ez aztán megjelent franciául, angolul, németül is. Ennek igen nagy visszhangja volt, a folyóirat sem jelenhetett meg egy ideig.

– *Hogy lett belőled egyetemi oktató?*

Először úgy, hogy ötödéves koromban szakmai gyakorlatként fél éves művészetpszichológia kurzust tartottam a Színház- és Filmművészeti Főiskolán, ahol olyan „nehézfűk” jártak az óráimra, mint Ascher Tamás, Vallai Péter, Karinthy Márton, Kornis Mihály, Szörényi Rezső. Aztán a hetvenes években több szemeszteren át tanítottam szociálpszichológiát estiseknek és levelezőknek az ELTE népművelés szakán. 1983-84-ben hívott engem Bókay Antal, aki akkor dékánhelyettes volt az újonnan létrejött Janus Pannonius Tudományegyetem tanárképző karán Pécsen, az akkor szerveződő Irodalomtudományi Tanszékre. A tanszék specialitása volt, hogy olyan tárgyakat is tanítottak, mint művészetpszichológia és szociálpszichológia. Én, ahogyan korábban említettem, művészetpszichológiából írtam a szakdolgozatomat és az egyetemi doktorimat is. Így én tanítottam művészetpszichológiát, erősen pszichoanalitikus hangsúllyal, Csepeli György tanított szociálpszichológiát, Wessely Anna művészetszociológiát, és odakerült egészen fiatalon mint művészetpszichológus, Kiss Enikő, aki most a Magyar Pszichológiai Társaság elnöke. Akkor a pécsi egyetem üdítően nyitott hely volt az ELTE-hez képest. A rektor Ormos Mária történészprofesszor volt. Nagyon jó embe-

reket hívott oda, olyanokat is, akik Pesten nem nagyon tudtak volna, politikai okokból, egyetemi karriert csinálni. Igen nyitott és progresszív hely volt Pécs a nyolcvanas években. Cipeltük le a szamizdatokat, lázítottuk a diákokat, rendkívül jó diákélet volt, sok nagyon tehetséges diák volt, többen közülük neves tanárok, értelmiségiek lettek. Közben a nyolcvanas évek közepén tanítottam az ELTE-n is, a pszichológia szakon. Az Izabella utcában volt több éven keresztül egy kurzusom a pszichoanalízis történetéről. Az ELTE Szociológia Tanszéken pedig 88-tól a tekintélyelvűség kutatásáról tartottam speckolt, ebből nőtt ki a kilencvenes évek elején az első komolyabb tekintélyelvűség-kutatás Magyarországon. Pécsen '83-tól '89-ig tanítottam első menetben, aztán ez a korszak befejeződött. A kilencvenes évek elején a Wesley János Lelkészképző Főiskolán tanítottam szociálpszichológiát. '92 körül hívtak a szegedi egyetemre azzal a céllal, hogy indítsam el a pszichológia szakot. Akkor azt el is vállaltam, de szegedi működésem nem volt olyan szerencsés, ott elég nagy ellenállásba ütköztem. Később aztán mégis megcsinálták nélkülem a pszichológia szakot. Közben Pécsen is elkezdtek szervezni a pszichológus szakképzést. Ennek az egyik fő inspirátora és szervezője László János volt, intézeti kollégám és barátom. Ő hívott engem Pécsre '94 körül, először csak óraadóként. Analitikus szociálpszichológiát tanítottam pszichológia szakosoknak (a tárgy ma is létezik, bár már nem én tanítom), továbbá szociálpszichológiai tárgyakat pszichológia és szociológia, valamint tanár szakosoknak. László János alapította '97-ben a Pszichológiai Doktori Iskolát, amelynek haláláig vezetője volt. Ezen belül jött létre az elméleti pszichoanalízis doktori program, amelynek vezetését – Bókay Antallal együtt – örömmel vállaltam, és csinálom mind a mai napig, merthogy ez egy Európában is egyedülálló doktori képzés, és nagyon sikeresnek bizonyult. Számos kitűnő embert sikerült megnyerni oktatóként, köztük Lust Ivánt, Ajkay Klárát, Székács Juditot, Stark Andrást. Eddig több mint húszan szereztek doktori fokozatot a program hallgatói közül. Ez feltétlenül közte van annak a három vagy négy dolognak, amit én sikeresnek érzek, nemzetközileg is.

– *Tényleg, mire vagy büszke a szakmai munkásságodban?*

Az elméleti pszichoanalízis doktori programra, és azokra a tehetséges tanítványokra, akik itt szereztek a PhD-jüket, például Kende Anna, Lénárd Kata, Gyimesi Juli, Kőváry Zoli, Papp Zipernowsky Orsi, Bálint Kati, Fecskó-Pirisi Edina, Kovai Melinda, Hárs György Péter. Büszke vagyok a „pszichoanalízis és film” konferenciákra, amelyeket immár tíz éve, 2006 óta kétévenként rendezünk Pécsen – a tudományos konferenciát és a fesztivált kombinálva. Büszke vagyok a *Thalassa* folyóiratra, arra a szellemi háttérre, amit ez a lap megmozgatott, és arra a pszichoanalízistörténeti munkára, amely a *Thalassához*, annak a szerkesztéséhez, illetve a Ferenczi Sándor Egyesülethez, majd a 2008-ban alapított Imágó Egyesülethez kapcsolódott. A kiváló szerző- és szerkesztőtársaimra (Csabai Márta, Székács Judit, Bókay Antal, Kovács Anna, Ritter Andrea és mások), akikkel közös publikációkat, gyűjteményes köteteket és szövegkiadásokat hoztunk létre, így például Freud és Ferenczi hatkötetes levelezésének magyar kiadását, ami egy gigantikus vállalkozás volt. Kiadtuk Ferenczi és Ernest Jones levelezését angolul és magyarul is. Nagy megtiszteltetés volt, hogy Borgos Annával és Litván Györggyel együtt szerkeszthettem a *Mérei – Élet – Mű* című kötetet (2006). Talán legfontosabb része volt életemnek a zsidóidentitás-projekt, ami itt, legalábbis Közép-Európában az

első volt, aztán sok követője támadt. Ebből a projektből nőtt ki a 2001-ben megvédett akadémiai doktori disszertációm is, amelyben szociálpszichológiai és pszichoanalitikus érdeklődésemet egyesíteni próbáltam. A disszertáció *Az identitás labirintusai* címmel jelent meg 2002-ben. Egyébként vagy tíz könyvem jelent meg, a legutóbbi *Psziché és hatalom* címmel 2016-ban. A sikeres projektek között meg kell említenem a tekintélyelvűséggel és előítéletekkel kapcsolatos survey-eket, amelyeket a kilencvenes évek eleje óta Fábián Zoltánnal, Enyedi Zsolttal, Fleck Zoltánnal együtt csináltam. Meg kell még említenem, hogy 2012-ben a Corvinus Egyetem Társadalomelméleti Kollégiumában egy „kritikai pszichológia” szemináriumot indítottam. Az ebből kialakult műhely tagjai olyan fiatal pszichológusok, PhD-hallgatók, akiket a pszichológia társadalmi szerepének és felelősségének kérdései foglalkoztatnak, köztük Máriási Dóra, Vida Katalin, Takács Bálint.

– *Az irodalmi érdeklődésed, amelyről a gimnáziumi évek kapcsán beszéltünk az interjú elején, ezek szerint egész eddigi életedben megmaradt. Beszéltünk a marxizmus és a freudizmus iránti érdeklődésedről, mindehhez hozzájött a zsidó identitás, ami a családotörténetével és a saját identitással is szorosan összekapcsolódik. Sokféle szakmai érdeklődés és tevékenység tevődött össze és haladt részben párhuzamosan és részben egymásra épülően. Ha mégis meg kéne határoznod, hogy te mi vagy, mit mondanál? Szociálpszichológus vagy pszichológiatörténész? Identitáskutató? Tehát mi lenne egy kategória, ami szerinted leginkább leír téged?*

Egyik sem vagyok igazán, és mégis mindegyik. Az identitás kutatójának nehéz meghatározni a saját identitását, talán nincs is neki egy jól körülírható identitása. Annak idején én fordítottam Erikson *A fiatal Luther* című könyvét ('91-ben jelent meg). Erikson azt írja valahol, hogy „az identitás maga a változás”. Ezért is váltottam folyton műfajokat: tudományos cikk, könyv, esszé, kritika. De leginkább a fikció. Kamaszkoromban csapnivalóan rossz verseket írtam, később kicsivel jobbakat, 50 éves koromban jelent meg első és utolsó verseskötetem *Goffman meséi* címmel. Aztán prózára váltottam, több mint 60 éves koromban jelent meg a *Szágundelli csodái* című regényem, ami egy nemzedéki mű, kortársaim között elég nagy sikert aratott. De azért íróként amatőr vagyok, ahogy sok minden másban is.

– *Egy erősen szakértő amatőr.*

Ez a helyes kifejezés. Egy kicsit mindig kívülálló voltam. Igyekeztem távol tartani magamat a nagy elköteleződésektől és pozícióktól.

– *Ezt nem értem, mert egyetemi professzor vagy, egy doktori programnak a vezetője, sok éven át tudományos igazgatóhelyettes voltál az MTA Pszichológiai Kutatóintézetében. Ezek azért pozíciók.*

Igen, de nem én kerestem a szerepeket, inkább ők találtak meg engem....

– *Néhány éve nyugdíjba vonultál. Hogyan és miben változott meg az életed ezután? Azóta mik a legfőbb tevékenységeid?*

2013-ban mentem végleg nyugdíjba, amikor egy új rendelet alapján választani kellett a nyugdíj és a közalkalmazotti fizetés között. De valószínűleg akkor sem maradtam volna az Intézetben, ha lehetett volna, mert ebben az új Természettudományi Kutató-

központban, az átnevezett Kognitív Idegtudományi és Pszichológiai Intézetben, a társadalomtudományi pszichológiát háttérbe szorító közegben nem lett volna igazából helyem. Bár nyugdíjasként most is kapcsolatban vagyok az Intézettel, részt veszek a Borgos Anna által vezetett OTKA-kutatásban. Pécsett sem szűnt meg a munkám, mert ott professzor emeritusként a doktori programban is és a mesterprogramban továbbra is részt veszek. A programvezetést jövőre abbahagyom, már van utódjelöltem, de bizonyára fogok még kurzust tartani Pécsen.

– *Miken dolgozol még, és miken tervezel még dolgozni?*

Tanítok szociálpszichológiát az ORZSE, a zsidó egyetem szociális munkás szakán. Tervezek egy olyan projektet, aminek olyasmi lehetne a címe, hogy „Ferenczi és kora”. Ebben a hangsúly nemcsak a pszichoanalízisen van, hanem magán a korszakon is, azon, hogy milyen társadalmi, kulturális, történeti kontextusban születik meg a pszichoanalízis Magyarországon. A másik, ami érdekel még, az a politikai pszichológia, ezen belül az identitás és emlékezés viszonya, az emlékezetpolitika. Ha marad rá időm, folytatom a regényemet is, amelynek egy újabb fejezete tavaly jelent meg a *Mozgó Világban*.

– *Most több hónapot Bécsben töltöttél. Min dolgoztál?*

Bécsben a Simon Wiesenthal Intézetnek voltam az ösztöndíjasa. Simon Wiesenthal lengyelországi születésű osztrák mérnök volt, aki deportálásból való visszatérése után annak szentelte életét, hogy felkutassa és leleplezze a nácikat és kollaboránsaikat, akik még rejtőzködnek. Egy hatalmas adatbázis jött létre, amely levéltárként ma is megtalálható Bécsben. A bécsi intézet olyan kutatásokat támogat, amelyek a holokauszt történetével, az antiszemitizmus és a rasszizmus legkülönbözőbb megnyilvánulásaival foglalkoznak. Én elsősorban a holokauszt által okozott többgenerációs lelki sérülések és traumák irodalmát dolgoztam fel a Bécsben található anyagok alapján. A trauma-fogalom genealógiáját kutattam korai Freudtól és Ferenczitől egészen napjainkig. Ezen belül például azzal, hogy Ferenczi az első világháborúban hogyan értelmezte a háború okozta lelki sérüléseket, a háborús neurózisokat, és ez hogyan járult hozzá a későbbi a traumaelméletekhez.

– *Az MTA Pszichológiai Kutatóintézetében a Társadalomlélektani Csoportot vezetted. A társadalmat tanulmányoztad egész életedben és nagyon gyümölcsözően kombináltad ezt a pszichoanalízis iránti érdeklődéseddel. Mit gondolsz a pszichológiáról mint társadalomtudományról?*

Azt gondolom, hogy a társadalomtudománynak egészen más a feladata, mások a módszerei, a társadalomtudomány elsősorban a társadalomról önmagáról alkot képet, önreflexív. Általa a társadalomnak magának kell visszajelzést kapnia arról, hogy hogyan működik. Nincs értékmentes társadalomtudomány. Nem lehet úgy értékmentes, mint az idegtudomány, mint általában a természettudományok. Értékválasztás mindeképpen kell hogy legyen, amikor valaki társadalomtudományt művel.

– *De ugye pont ebből fakadóan érvelhetnek a természettudósok azzal, hogy akkor mi ebben a tudományos, ha valójában értékek és ideológiák mentén működik?*

Az is kérdés, hogy mi a tudomány. Ezt hatalmi szóval nyilván nem lehet eldönteni. A tudomány az-e, amit csak „science”-nak lehet fordítani angolra, vagy pedig az is tudomány, amit a „scholar”-ok művelnek? A társadalomtudósnak sajnos, vagy inkább szerencséjére, nincs olyan kitüntetett pozíciója, „mikroszkópja” vagy „távcsöve”, amelyből meg tudná mondani, mi „az” igazság. Jelentést ad és értelmezi a jelenségeket, reprezentációkkal, metaforákkal foglalkozik, még akkor is, ha ezek „tényekként” jelennek meg. Nem tudja kívül helyezni magát egy értelmező közösségen. A pszichológia attól társadalomtudomány, hogy ezeket a jelentéseket és értelmezéseket – a szubjektum társas és társadalmi eredetét – próbálja megragadni.